

Klement Judit: Gőzmalmok a Duna partján. A budapesti malomipar a 19–20. században.

(Iparkodó Budapest 1.) Holnap Kiadó, Budapest, 2010. 163 oldal.

Klement Judit könyve – amely több mint egy évtizedes folyamatos és szerteágazó kutatómunka összefoglalása – nem kizárólag a fővárosi malmok történetéről szól. Ezen ipari és kereskedelmi létesítmények ugyanis nemcsak önmagukban létező építmények, hanem Budapest iparosodásának és polgárosodásának is fontos helyszínei voltak. A szerző, aki korábbi tanulmányaiban részletesen foglalkozott egy-egy malommal,¹ most hat fejezetben foglalta össze a fővárosi (gőz) malmok működésének, szerepeinek és

a hozzájuk kötődő személyeknek, csoportoknak a történeteit. Bevezetőjében rövid ízelítőt ad az egyes résztémákról és hangsúlyozza, hogy ezek akár önmagukban is megtölthetnének egy-egy kismonográfiát. Kétségtelen, ez a 163 oldal aligha lett volna elegendő arra, hogy a térben és időben folyamatosan változó fővárosi malomipar mindennapi működését apró részleteiben bemutassa. Az olvasónak azonban még sincs hiányérzete, hiszen a kötet mind kivitelezését, mind szövegezését, mind jól válogatott képanyagát tekintve sikeresen gazdálkodik a rendelkezésre álló kerettel.

Az elmúlt húsz esztendő hazai, máig sajnos igen kisszámú vállalkozó-, vállalat-történeti kutatásai mindig is különös figyelemmel fordultak a 19. század első harmadában születő malomipar felé.² Ennek oka valószínűleg az ágazat világsikereiben, illetve ezzel összhangban, sajátos üzlet-

¹ Klement Judit 2000: Egy családi részvénytársaság a századelőn. Gizella Gőzmalom Rt. 1905–1917. *Korall* (1.) 2. 61–80; Uő 2004: Krausz Mayer és fiai. A szeszkereskedelem és malomipar felvirágzása. In: Sebők Marcell (szerk.): *Sokszínű kapitalizmus. Pályaképek a magyar tőkés fejlődés aranykorából*. KFKI Csoport – HVG Kiadói Rt., Budapest, 166–179; Uő 2005: Apák és fiúk gazdasági stratégiái: egy magyar család a 19. és 20. században. *Aetas* (20.) 1–2. 69–92; Uő 2008: Egy gőzmalom-igazgató az árvaszéki iratokban. In: Czoch Gábor – Horváth Gergely Krisztián – Pozsgai Péter (szerk.): *Parasztok és polgárok. Tanulmányok Tóth Zoltán 65. születésnapjára*. Korall Társadalomtörténeti Egyesület, Budapest, 261–269; Uő 2009: A 19. századi budapesti gőzmalmok üzleti eredményei a mérlegek alapján. In: Halmos Károly – Klement Judit – Pogány Ágnes – Tomka Béla (szerk.): *A felhalmozás míve. Történeti tanulmányok Kövér György tiszteletére*. Századvég Kiadó, Budapest, 382–398; Uő 2007: *A malomipar a századforduló társadalmában. Vállalkozók a budapesti malomiparban*. (PhD-disszertáció.) Eötvös Loránd Tudományegyetem, Budapest.

² Legfontosabb példák: Pogány Ágnes 2003: A Pesti Victoria Gőzmalom összeomlása. *Korall* (4.) 14. 98–116; Halmos Károly 2004: Haggemacher Henrik és Károly. Malomipar és serfőzés. In: Sebők Marcell (szerk.): *Sokszínű kapitalizmus. Pályaképek a magyar tőkés fejlődés aranykorából*. KFKI Csoport – HVG Kiadói Rt., Budapest, 72–83; Koncz, E. Katalin 1986: Vergleich der Unternehmungsstrategien von zwei Grossunternehmerfamilien. In: Bácskai, Vera (Hrsg.): *Bürgertum und bürgerliche Entwicklung in Mittel- und Osteuropa*. Akademisches Forschungszentrum, Budapest, 335–418.

politikai és társadalmi mikrovilágában keresendő. Klement Judit az első fejezetben megadja erre a választ, hiszen összefoglalja a malomipar születésének legfontosabb eseményeit, szereplőit és intézményeit. Mindezt azonban úgy, hogy közben horizontálisan is fel tárul az olvasó előtt a háttér, például a korabeli Pest és Buda hitellete és kereskedelme.

A szerző a hagyományos lineáris szerkesztési elveket jó érzékkel csak mint alig látható sorvezetőt alkalmazza, emiatt csupán az első és az utolsó fejezetben érezhetjük az indulás és érkezés kötött időpontjait. Közben pedig virtuális sétát téve Pest és Buda utcáin, végigvezeti az olvasót az egykor még iparterületnek, ma már a Belváros szívének számító utcákon, grundokon. Az eközben bemutatott malmok esetében pedig nagyon helyesen a mai utcaneveket is közli a szerző. Séta közben azt is megtudhatjuk, hogy a Duna két partja milyen lehetőségeket és akadályokat jelentett a vállalkozni vágyók számára, illetve azt is, miért pont a pesti, partközeli kerületek, elsősorban a Lipótváros és Ferencváros váltak a malomipar központjaivá.

Mivel a kötet célja Klement Judit szerint is egy átfogó kép felvázolása volt, ezért számos, fontosnak vélt információt kellett a szövegben elhelyezni. Ez különösen az első fejezet esetében kissé sűrűre sikerült. A szöveg tömörségét azonban kiválóan oldja a korabeli térképek másolatainak közreadása (27–28, 30), amelyek térben ábrázolják az addig felsorolt vállalkozásokat.

A második fejezetben, az előzőekben már megismert 1840-es és 1880-as évek vége között épült mal-

moknak mint kereskedelmi és pénzügyi vállalkozásoknak a működését mutatja be a szerző. Az olvasó megtudhatja, milyen objektív tényezők, például a gabona iránti európai kereslet megnövekedése, Pest és Buda kedvező geopolitikai fekvése, az egyre inkább szabályozott piaci viszonyok és versenyhelyetőségek, vagy a hitellet fejlődése kellett ahhoz, hogy sikeres egyéni vállalkozások, részvénytársaságok létrejöjjenek. A gőzmalom-alapítás az 1860-as évekig – úgy tűnik – jó befektetésnek számított. Ezzel kapcsolatban a szerző cáfolja azt a gazdaságtörténetben eddig elfogadott tézist, amely szerint az alapítás korában létrehozott gőzmalomok többsége spekulációs célokat szolgált volna.

1880-tól jól láthatóan változott a helyzet, és az újonnan malmot alapítani kívánó vállalkozóknak számos nehézséggel, így a telített piacokkal, a lisztárak csökkenésével és a protekcionizmus légkörével is szembe kellett nézniük. Emiatt a vállalkozások többsége az I. világháborúig egyre inkább az Osztrák–Magyar Monarchia belső piaca felé igyekezett közeledni.

A következő fejezetben a szerző jó példát hoz arra, miért is érdemes, sőt, kell egy problémát több szempontból is megközelíteni. Klement Judit fontosnak vélte a hazai malomipar történetét technikátörténeti megközelítésből is vizsgálni, végigkövetve a gabona útját az aratástól egészen a liszt zsákolásáig. Így röviden bemutatja, mik voltak azok az újítások, amelyek hozzájárultak ahhoz, hogy a 19. század utolsó harmadáig a magyar liszt világviszonylatban is meghatározó terméknek számítson. Ezzel kapcsolatban különösen

érdekes lett volna a készáru útját is követni; megnézni kik, milyen vállalkozások, talán éppen maguk a gőzmalom-részvénytársaságok egyéb érdekeltségei intézték-e mindezeket? Sajnos, ahogy azt a szerző is hangsúlyozza, a szórványos források miatt erről egyelőre nincsenek megbízható adatok.

Ha csak a következő két fejezet terjedelmét nézzük – amely a főszöveg majd felét adja –, már abból is jól kirajzolódik a szerző alapvető érdeklődési köre. Ahogy a bevezetőben is utal rá, első, témához kapcsolódó élménye a Gizella-malomnak és alapítójának, a „Krausz Mayer és fiai” cégnek az iratanyaga volt, amelyből feltárult előtte a család, a malom és a 19. század végi főváros színes és titokzatos világa. Ebben a két fejezetben tehát a malmok társadalmával és az ott dolgozók mindennapi életével foglalkozik. A malmok differenciált társadalmának bemutatását előbb az alapítók és tulajdonosok vizsgálatával kezdi. A tulajdonosi struktúra kapcsán, örömteli módon, annak általános felépítését, a részvénytársaságok esetében pedig a részvényesek jogait és kötelezettségeit is közérthetően definiálja.

A hazai malomipar, ahogy már említettük, a fővárosi polgárosodás és iparosodás egyik fontos területe volt. Olyan nevek kötődnek ugyanis hozzá, mint Wahrmann Mór, Lánosy Leó vagy éppen Kornfeld Móric.³

³ Mindhárom, a gazdasági és politikai közéletben jól ismert személy rövid jellemzése szerepel a Sebők Marcell által szerkesztett, *Sokszínű kapitalizmus* című kötetben. Sebők Marcell (szerk.) 2004: *Sokszínű kapitalizmus. Pályaképek a magyar tőkés fejlődés aranykorából*. KFKI Csoport – HVG Kiadói Rt., Budapest.

A szerző a rendelkezésére álló szűk keretek között is rendkívül plasztikusan ábrázolja, miért is láttak jó befektetési lehetőséget ezek és más fővárosi notabilitások, pénzügyi, sokszor családi alapon szerveződő érdekcsoportok a Duna-parti gőzmalomokban.

A tulajdonosi kör jellegzetességeinek bemutatása után vertikálisan haladva a szakemberek társadalmát is görcső alá veszi a szerző. Ez azért is lényeges, mert a gazdaság- és vállalat-történeti munkákban kevesebb szó esik a vállalkozások napi szintű működtetéséért felelős menedzserekről (operatív vezetőkről) és tisztviselőkről. A szerző az egyes munkakörök felsorolásán túl a hangsúlyt a társadalmi mobilitásra, a vállalaton belüli karrierlehetőségek bemutatására helyezte. Az előző fejezethez hasonlóan itt is személyes történeteken keresztül villant fel olyan jellegzetességeket, amelyek meghatározták a századforduló gőzmalmainak munkavilágát.

A malmok kapcsán elsőre talán mindenkiben egy lisztporos levegőjű műhelyben zsákokat pakoló férfi sziluettje jelenik meg. Klement Judit ezt az illúziót részben szertefoszlatja, hiszen statisztikai felmérések, iparkamarai jelentések alapján bizonyítja, hogy a gőzmalom munkássága milyen differenciált volt a munkafeladatok szerint is. Bár a szerző hangsúlyozza, hogy a gőzmalom munkásságával kapcsolatban kevés forrás áll rendelkezésre, a tulajdonosokhoz, tisztviselőkhöz hasonlóan itt is jó érzékkel használ példaként egy-egy általános jellegzetességet is magán viselő életutat mindezek bemutatására.

Az ötödik fejezet az előző részben ábrázolt alkalmazotti rétegek munkái és életkörülményeivel foglalkozik. Az idő, ezen belül a munkaidő kérdését nemcsak hagyományos megközelítésből a munkások, hanem sajátos módon a tulajdonosok és a részvényesek szemszögéből is felvillantja. A munkaidő általános alakulásán túl a malomnak mint iparterületnek az eltérő és eddig alig kutatott társadalmi térhasználatára is szóba kerül, mégpedig úgy, hogy közben a kitűnően válogatott fotók és a plasztikus szöveg segítségével a helyszín, azaz a gőzmalmok épületeinek belseje is feltárul az olvasó előtt. Alapvetően nem a hétköznapi részeként, de ebben a fejezetben esik szó a tulajdonosok és az alkalmazottak legfőbb félelmeiről is, előzőek esetében a sztrájkokról, utóbbiakéban pedig az életüket veszélyeztető balesetekről, tűzvészekről.

Ahogy a könyv struktúrája is elárulja, a magyarországi malomipar fénykora az I. világháborúval véget ért. A szerző az ezt követő majd negyven év legfontosabb eseményeinek és funkcionális átalakulásainak rövid bemutatásával a hazai malmok államosításáig viszi végig történetét. A szöveg végén pedig, mindezt kiegészítendő, jól átte-

kinthető függelékkel és egy kis *malomlexikont* is elhelyezett.

Klement Judit munkája szerkezetében és módszertani megközelítésében is követendő példát mutat mind a vállalattörténeti kutatások iránt érdeklődő szakemberek, mind az amatőr helytörténészek számára. Összegzőként is értékelhető munkájával a tudomány olykor zárt falain áttörve olyan szakkönyvet készített, amely oktatási segédanyagként is minden bizonnyal a kötelező irodalom kategóriáján belül kap majd helyet, nemcsak a gazdaság- és társadalomtörténeti kurzusokon, hanem a szakoktatásban is.

A könyv értékét – feltételezhetően a szerző legnagyobb bánatára – az a sajnálatos, e sorok megírásával egy időben megjelent hír tovább növeli, hogy a fővárosi malomipar tárgyi emlékeit „in situ” őrző – a Soroksári úti egykori Concordia malom épületében működő – múzeumot a megszűnés réme fenyegeti. Csak remélni tudjuk, ahogy a századfordulón mondták, hogy ez alkalommal sem lesz vasárnap, azaz az őrlőgépek megállás nélkül tovább dolgozhatnak.

Szűts István Gergely